

ona dair yazdırtmam bir ironi aslında. Ondan bize geçen paradoks ve yüzleşme hali...

Onu, anlatıcımızı bir tür "Oblomov çadırı"ndan çıkaran bu yüzleşmeyle gelen sanrıdır.

Romanın düşünce boyutuna bakarken gözlenenlerde bu duruşun yansımaları vardır aslında. Birbiriyle içselleşen anlatı katmanlarında hem Oğuz Atay'ın kişisel tarihini, hem de yaratıcılığının izlerini ivmelerini, düşünce boyutunun anlamını görürüz.

Belki de onun yapıbozucu hali, parçalanmışlığın dilini kurma düşüncesinin enerjisi "Yitik Hoca"nın kavrayıp tutunmaya çalıştığı bir başka dil olduğu için bunun ardından gitmeyi seçmiştir o da. Yazarak kendine ayna tutmayı, oradan topluma/insana bakmayı yeğlemiştir... Bir bakıma Oğuz Atay da bunu yapmamış mıydı sevgili okur...

Oğuz Atay için Bir Sempozyum,
Haz. Handan İnci-Elif Türker,
İletişim Yay., İstanbul, 2009.

Kusurun ve Sıradanlığın Epiği: *Tutunamayanlar*

SEVAL ŞAHİN

"Bütün büyük yapıtlar özel vakalardır."

WALTER BENJAMIN

Yazarının ölümünün 30. eserinin yayımlanışının 36. yılında bugünden bakıldığında *Tutunamayanlar* nereye konabilir? Adına fanlar açılacak kadar toplumu etkilemiş olan bir eserin ya da sadece bu eserin isminin çağrıştırdıkları bana, *Tutunamayanlar*'a bugünden bakarak geçmişteki eleştirilerde getirilen kusurları irdelemeyi düşündürdü. Aynı zamanda nasıl oldu da o kusur olarak görülenler bugün bir artıya ve iyi bir özelliğe dönüştü sorusunu uyandırdı. Bunun hemen arkasından gelen ise nasıl oldu da bu kadar eleştirilere maruz kalan bir eser bir başyapıt halini aldı.

Tutunamayanlar, ilk yayımlandığından bu yana okur algısı oldukça değişmiş bir eser. İlk yayımlandığında öncelikle herkes yeni bir şeyle karşı karşıya olduğunun farkındadır. Fakat bu yeni nasıl adlandırılacaktır ve her yeni gibi adlandırılırken eskiye dair birtakım inançlar da söz konusu olduğu için onda birtakım kusurlar bulunacaktır. Nedir bu kusurlar?

Romanda insan yoktur.

Eserdeki ironi, değişme ve değiştirmeye yönelik değildir.

Buna bir roman değil bir roman denemesi olarak bakmak daha doğru olacaktır.

Anlatım açısından dağınık ve örgütsüzdür.

Eser, ironi uğruna gerçekleri zaman zaman bir yana bırakmaktadır...¹

Evet tam da bunlar olduğu, bu kusurlar bu eserde bulunduğu için *Tutunamayanlar* iyi bir eserdir ve bugün bir başyapıt halini almıştır. Çünkü *Tutunamayanlar* bir dünya metnidir. Dolayısıyla bu kusurlara başka bir açıdan bakmak mümkündür. Franco Moretti, *Modern Epik –Goethe'den Garcia Marquez'e Dünya Sistemi*–² adlı eserinde “dünya metni” diye bir kavramdan söz eder. Dünya metni kavramını Braudel ve Wallarstein’in dünya ekonomisini hatırlatır bir şekilde – temsil edilen uzamın uluslararası boyutunu göz önünde bulundurarak kullanır. Wallerstein şöyle der:

“Toplumsal hareketlenmenin devlet çerçevesinde değil, benim dünya sistemi dediğim daha büyük tarihsel sistemlerin çerçevesinde oluştuğunu düşünmeye başladım. Daha sonra modern dünya sisteminin bir kırılma noktası olduğunu, daha önceki dünya sistemlerinden ciddi bir kopuş sergilediğini ve kapitalist dünya ekonomisi haline geldiğini düşündüm. Modern dünyayı anlayabilmek için onu kapitalist dünya ekonomisinin doğuşu, işleyişi ve yayılışı süreci içinde ortaya çıkan tarihsel bir gelişim olarak görmek gerekiyor. Başlangıçta burada kullandığım dünya kelimesinin bütün yerküreyi kapsadığını, ama oldukça büyük bir birim olduğunu belirtmek isterim. Ama doğrusu kapitalist dünya ekonomisinin özelliklerinden birisi de yedi yüz yıl gibi bir süre içerisinde 19. yüzyıla gelindiğinde artık bütün dünyayı kapsayacak kadar yayılmış olmasıdır.”³

Moretti de buradan yola çıkarak edebi metinler üzerinden – bunlar *Faust*, *Nibelungların Yüzüğü*, *Ulysses*, *Çorak Ülke* ve *Yüzyıllık Yalnızlık*’tır–bir dünya sistemi kurar ve dünya siste-

- 1 Yazıldığı dönem ve sonrasında *Tutunamayanlar*’a getirilen eleştiriler hakkında bakınız, Handan İnci, “Bir Yazar Okurunu Arıyor/Ölümünün 25. Yılında Oğuz Atay”, *Adam Sanat*, sayı: 210, Temmuz 2003, s. 28-37.
- 2 Agorakitaphı, İstanbul, 1996. Bundan sonra ME diye anılacak ve sayfa numaraları metinde verilecektir.

... Kırılmaz Durumda. Çünkü...”, www. teori.org

minin oluşumundaki durakları da dünya metni olarak adlandırır. Bunun tarihselliğini ortaya koymak için ise bir modern epik türü yaratır. Ona göre dünya metni modern epigi yaratabilen metindir.

Tutunamayanlar’da kusur olarak görülen niteliklerin ön- de geleni eserde insanın olmamasıdır. Bu eserde insan, aslında her boyutuyla vardır. Klişeleşmiş kalıplarıyla, sıradanlığıyla var olan bir insandır bu. Özellikle hiçbir şey yapamayan ve özellikle sıradanlaşmaya çalışan bir insan. Dalgınlığın esir aldığı Selim Işık, özellikle dalgındır. Bir eylem insanı olmayı özellikle istemez. Kitaplardan öğrendiği hayat aslında onun için yeterli bir hayattır. Her ne kadar bana yaşamayı öğretmediniz şeklinde haykırsa da aslında amacı gerçekten yaşamayı öğrenmek değildir. Onun hayatı ve kitaptaki *tutunamayanların* hayatı sadece mümkün olduğunca sıradanlaşmak üzerine kurulmuştur. Turgut Özben, Selim Işık gibi sıradanlaşarak tutunan olmaktan *tutunamayan* olmaya geçer. Sıradanlık modern deneyimin getirdiği bir şeydir. Klişeler de öyle. Çünkü modernizm içinde fark diye bir şey kalmaz. Bu nedenle sıradanlık bir maceraya dönüşür: Gündelik hayat içinde bir macera yaratmak. Turgut Özben, küçük burjuva yaşamının sıkıcılığı içinde Selim’in hayatını araştırarak kendisine bir macera yaratır. Tabii ki bu macera da sıkıcı olacaktır. Tıpkı *Tutunamayanlar*’ın okunamayan sıkıcı bölümleri gibi. Atay’ın amacı büyü bozulmuş bir dünyada okuruna yeni bir büyü kazandırmaktır elbette, ama bunu sıradanlıkla yapmak ister. Her şey o kadar normaldir ki bu normalin dışında bir şey yaşamak ancak rüyalarda mümkün olabilir. Bu nedenle *Tutunamayanlar*’da rüyalar mı yoksa hatıralar mı diye bir soru yoktur. Hepsi ayrı ayrı verilmek zorundadır. Romanda “yaşadığını sandığı hayat bir rüyadan ibaretti” denirken bunlar bitişmiş değil ayrılmış durumdadır. Hayat ama sadece hayat değil, rüya ama sadece rüya değil.

Atay’ın amacı rüyalarla, hatıralarla ve akla gelebilecek daha bir sürü farklı formla tarihsel ilerlemeye karşı çıkmaktır, artık zaman birbiri arkasından akmaz. Bu sebeple rüya kurma önemli bir yere sahiptir. “Tarih bir tahriften ibarettir. Tarih, geçmiş-

ten geleceğe uzanan ve bugün gördüğümüz bir rüyadır.”⁴ “Bütün rüyalar gibi tarih de yorumlanabilir; ama görülürken değil.” (T 235) Bu salt üstkurmaca ya da metinlerarası ilişkiler olarak açıklanabilecek bir durum değildir. Kutlug Dandini, Selim’in kendi otobiyografisi vb. gibi bölümlerde tarih yeniden sıradan bir kahraman üzerinden yazılır. Bu, artık Tanpınar’ın söylediği herkesin hayatı bir roman olabilir, neden benim hayatım da bir sanat eseri olmasın düşüncesinden çok farklıdır. Tanpınar’ın etken kahramanlarına karşılık Atay, edilgen insanı kahramanı yapar. Her şeyin tek bir zamana bağlandığı dünyada her ikisi de huzursuzluk üzerinde duran iki yazarın farkı da buradadır. *Huzur*, her şeyi baştan yaratacak bir ilk arama peşindedir. *Tutunamayanlar* ise ilk diye bir şeyin olmadığı her şeyin aynılaştığı bir dünya yaratır. İlki bunu kaçış için kurarken ikincisi var olmak için kurar. İlkinde var olma nedeni sadece hatırlamak iken ikincisinde bir tercihin olmadığı rüya ve hatırlama arasında gidip gelen kararsız bir birey vardır.

Romana getirilen en büyük kusurlardan biri de yazarın aklına gelen her şeyi yazmış olmasıdır. Burada hatırlanması gereken ise bilinçakışı. Bilinçakışı tekniği modernizmin ortaya çıkardığı bir tekniktir. Gündelik hayatta bizi kuşatan o kadar çok uyarıcı vardır ki bu uyarıcılarla baş etmek için kendimize bir savunma mekanizması kurmak zorundayız. Bu savunma mekanizmasının edebiyatta ortaya çıkış şekli bilinçakışıdır. *Tutunamayanlar*’da bilinçakışı tek bir kahramanda vardır: Turgut Özben. Zaten o, aynı zamanda bir gözdür. “TURgUT ÖZBEN 1933-962” (T 34). Turgut Özben düşünürken ve Selim’i araştırırken ve hatta okurken kendisini aynı zamanda tüm dünyanın uyarıcılarına açmıştır. Vitrinler, sokaktaki konuşmalar, bürodaki insanların tavırları, reklamlar... Hepsi birbirini izler. Macera yaratmak isterken kendisini dış dünyanın algılarına kapatamaz. Ta ki Günseli ile karşılaşana kadar. Bu noktadan sonra bilinçakışı kendisini sadece bilinçaltına bırakır. Hem en sonrasında Selim’in günlüklerinin ortaya çıkması da bir tesadüf de-

ğildir. Modern dünyada kendine macera arayan bir bireyin aklına gelen her şeyi yazması bu açıdan bakıldığında çok da anlamlıdır. Turgut için Selim: “takib-i macera-i şiidir.” Metinlerle örülü bir dünyadır. Bu takib-i macera-i şiiirde ise insanların Selim için söyledikleri iki şey vardır: Her şeyi biriktirmesi, hiçbir şeyini atamaması ve hafızasının çok güçlü olması.

Bütün dünyanın kendisini anlatmaya çalışmak ve bunu yaparken her formu ve akla gelen her şeyi bir yere sığdırmak düşüncesi amatörlüktür. Fakat bu amatörlük dünyanın birçok yazarına ilham vermiştir. Joyce, Goethe, Marquez, Melville, Eliot’ın metinleri. Bu dünya metinlerinin hepsi tam da sıkıcı, anlaşılmaz, her şeyi üst üste koydukları gibi özelliklerinden dolayı sadece dünya metinleri olmakla kalmazlar, aynı zamanda birer “modern epik” olurlar. Başlangıcını *Faust*’ta ve son örneğini ise Marquez’in *Yüzyıllık Yalnızlık* romanında bulan bu metinler, dünyayı anlatmaya çalıştıkları için modern epiktirler. “Epik, Homeros’tan itibaren toplumun kendi kültürünün hakiki bir ansiklopedisi yapılması işlevini görmüştür.” (ME 41) Modern epik bu nedenle miras alınan bir formdur. Atay’ın *Tutunamayanlar*’da yaptığı da budur aslında. Bir dünyayı anlatmaya çalışırken, ki bu modern dünyadır, miras alınan bir formdan yola çıkar. Eserinde doldurduğu farklı formların hepsinin bir arada yer alması verili bugünü yok ederek tarihsel ilerlemeciliğe karşı durmaktır. Aynı anda yer alabilen Abdülhak Hamid, Namık Kemal, dönemin başbakanı, Gorki, Dostoyevski hepsi bir arada yan yana bulunarak tarihsel ilerlemeciliğe karşı eşzamanlılığı ortaya koyarlar. Bu miras alınan formda yaptıkları da metindeki yerlerini alırlar. Selim’in yazdığı şarkılar, bunun en açık örneğidir. Eski bir materyali bugüne getirerek metnin içine koymak. Tam da miras alınan formda olması gereken bir unsurdur. “Geçmiş şimdiki zamanda bir varoluş formu edinecekse (..) gerçeklik usulünü ihtimal usulüne terk etmelidir.” (ME 45) Bu nedenle Turgut’un bilinçakışında sürekli olarak belki vardır. Onun bilinçakışında bir kesinliğe rastlanmaz. Bilinçakışının anlamsızlığına bir de onun belkileri eklenir.

Anlamı mümkün olduğunca sonsuz kılmak. Modern epğin

4 Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 234. Bundan sonra T diye anılacak ve sayfa numaraları metinde verilecektir.

bir diğer özelliği de budur. *Tutunamayanlar*'ın başında yer alan "sonun başlangıcı" ve "yayımlayıcının açıklaması" bunun en açık örneğidir. Modern epğin sevdiği unsurlardan biri de metinde yer alan özel isimlerden oluşan listeler ve dünyayı anlatmak için bir ansiklopedi yazma düşüncesidir. "Elbette ansiklopedik eserle dalga geçilir. Yine de yazılır. Anlamını kararsız kılan ironi, tam da bu sebepten bizi acayip şekilde ciddiye almaya zorlar." (ME 43) Atay'daki ironinin bizi acayip şekilde ciddiye almaya zorlamasının nedeni de budur. "Tekil dünya görüşünü sonlandırmaktan çok, canlı tutmak için en ideal strateji, ironi gibi görünür." (ME 44) "Ansiklopediyi kaba gürültüye döndürmek, yeni bir formun başlangıcından çok, başarısızlığın önüne geçmenin bir yoludur. Büyük bir zekânın göstergesidir, ama bağımlı, imkânsız bir görevi kendine iş edinen tarihin müthiş baskısı altında işleyen bir zekânın." (ME 44)

"Modern epikte tarih bir coğrafya metaforuna dönüşür." (ME 59) Turgut Özben'in kendi iç dünyasına yaptığı yolculuk dünya üzerindeki tüm *tutunamayanlar*ı kapsayan bir yolculuğa dönüşecektir. *Tutunamayanlar* kahramanlarının gördüğü rüyalar, tarihin coğrafya metaforuna dönüşümünün net olarak görülebildiği yerlerdir.

Tutunamayanlar'da her tarafı kaplayan gürültü ve gevezelik de bize modern epğin kapılarını açar:

"Modern epğin başlıca bileşenleri, arzu edilen yenilikler olarak değil, bilakis çözülecek sorunlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Her şeyi kuşatan kahraman, sahneye boş bir geveze olarak; çokseslilik, cehennemi bir gürültü olarak; episodik olay örgüsü, eylemin çöküşü olarak; alegori, geçmişin anlaşılmasız mirası olarak çıkar." (ME 107)

Köhnemiş ve çürümüş olan alegori modern epikte cinnet geçirir. *Tutunamayanlar* bir alegori haline gelir. Bastırılmış olan hiçbir zaman yok olmaz. Bastırılanın arkasından bir patlama şeklinde yeniden ortaya çıkar. Geçmişin anlaşılmasız mirası sadece modern dünyanın uyarılarından zihni bulanmış kahramanını değil tarihin eski devirlerinde kaldığı düşünülen formla-

rında da bir benzetme olarak çıktığında bu cinnete zaten hazzıdır. Selim, kendisini ve *tutunamayanlar*ı bir türlü tanımlayamaz. O ve bütün *tutunamayanlar* garip bir yaratık halindedirler. Kendilerini bir şeye benzetmeye başladıklarını anladıkları anda bir biçim almaları gerekecektir. Ancak onlar zaten garip bir yaratık olarak kendilerini bir yere koymaya başladıklarında çoktan tanımlanmışlar ve *tutunamayanlar* olmuşlardır.

Dünyayı anlatma çabası içindeki amatörlik, toplama tekniği sayesinde giderek büyüyen bir form yaratır. Her şeyin toplanmaya, bütün sanatların bir arada var olmaya çalıştığı -*tutunamayanlar* müzikten, resimden, edebiyattan, felsefeden anlamakta ve bunu yazıya dökmeye çalışmaktadır- bir form aslında sonsuzluğa uzanmaya çalışan, giderek büyüyen bir forma dönüşmektedir. "Aslında bütün modern epiklerin projesi ve sorununu budur: tarihin böldüğü; bilgiyi, etiği, dini, sanatı; hikâyeyi, dramayı, lirik şiiri, edebiyatı, müziği, resmi yeniden birleştirme arzusu." (ME 123)

Tutunamayanlar'da giderek büyüyen bir form gibi sürekli kendisini okuduğu kitaplarla geliştirmeye çalışan bir Selim Işık vardır. "Bilinmeyeni bilinene indirgemek; her şeyi bilir ve bitirirler." (ME 187) Mümkün olduğunca çok formu bir araya toplayıp her şeyi bilinen düzenine getirerek aradaki farkları da ortadan kaldırmış ve mesafeler eşitlenmiştir. Bu da tarihsel ilerlemeciliğin ortadan kaldırılıp yerine eş zamanlılığın getirilmesiyle paralellik taşır. Bilinmeyeni bilinene indirgemek için mümkün olduğunca çok parçayı bir araya getirmek. Böylece hiçbir parça feda edilemez hale gelir. Modernist epik parçacığı feda edemez. (ME 264)

"Modern epik tüketimin hakiki dünyasıdır." (ME 165) *Tutunamayanlar*'da sadece bütün uyarıcılarıyla anlatılmaya çalışılan gündelik hayat değil Selim'in hayatı da tüketime yöneliktir. Kitapları okuduğu zaman onları unutmaz ama onun için artık onların modası geçmiştir. Oscar Wilde'ı okuduktan sonra Gorki'ye geçer ama bir daha Oscar Wilde okumaz. Artık ona geri dönmesine gerek yoktur. Oscar Wilde miadını doldurmuştur. Arkadaşlık ilişkileri de böyledir. Farklı arkadaşlarıyla farklı oyunlar icat eder. Hiçbiriyle aynı oyunu yeniden oynamaz. Sü-

rekli yeni bir kitaba başlar gibi yeni bir oyuna başlamak ister. Kendisini de sürekli ama sürekli yeniden yapmak ister. Böylece etrafında farkında olmadan bir büyü yarattığından söz edilir. Oysa o, sadece sıradan olmak istediğini söyler. Buna rağmen Selim Işık, etrafında bir kutsallık yaratır. Etrafındakilere sürekli İsa'dan ve onun dünyaya ikinci gelişinden söz eder. Büyü bozumuna uğramış bir dünyada yeniden büyülenmek ister. Turgut Özben de onun İsa'nın dünyaya ikinci gelişinden bahsetmesi gibi Selim'in ikinci gelişinden söz ederek katlanarak bir büyülenme yaşamak ister. "Modern epigin Şeytani yüzü": kutsal metin fikrine yeni bir hayat nefesi kazandırmak. Yeni bir kutsallık icat etmek. (ME 124)

Tüm Selim Işık anlatısına rağmen *Tutunamayanlar*, bir kahramanın değil bir hikâyenin anlatısıdır. Olayın kahramanı hikâyedir. Bu hikâyenin içinden bir kahraman yaratılmaya çalışılır. Üstelik de bir başarısızlık hikâyesinin kahramanı. Hiçbir şeyde dikiş tutturamamış bir insandır Selim Işık. Oğuz Demiralp'in ifade ettiği gibi onu selim değil "habis ışık" olarak okumak bunu daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.⁵ Başarısızlığın hikâyesinin peşinde yeni bir hikâye kurmaya çalışan başka bir kişi: Amaç bir başarısızlık miti oluşturmaktır. Miras alınan formda kutsallık ihtiyacına karşılık mit de bu şekilde yaratılmaya çalışılacaktır. Selim Işık, zayıftır, ahmaktır, üstelik de dalgındır. Her yerde kelimeler kelimeler vardır. Hiçbir şey anlam kazanmamaktadır. Anlamsızlığın kutsallığında sadece oraya buraya serpiştirilmiş kelimeler vardır. Bu nedenle *Tutunamayanlar*'da kimse kimseyi dinlemez, gürültü ve gevezelik her yere hâkim olur. Bu sadece "az gelişmiş ülkenin az gelişmiş edebiyatından" değil tam da evrensel bir durum olduğu için böyledir. *Tutunamayanlar* bir dünya metnidir. Kendisine atfedilen ve bugün yanına konulan *Ulysses*, *Niteliksiz Adam* vb. metinler gibi kusurlu bir metin olduğu için başyapıttır, modern hayatın epigini bu şekilde yazabildiği için kendisinden sonra gelen birçok yazara ilham vermiş ve istemediği hâlde bir hâle yaratarak adına fanların açıldığı bir eser olmuştur.

5 "Habis Aydınlık", *Kitaplık*, sayı: 83, Mayıs 2005, s. 125-129.

Kanundışı: *Tutunamayanlar*

SUNA ERTUĞRUL

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında kanun ve edebiyat ilişkisine bakmaya çalıştım bu yazıda. İki cümle yönlendirdi bu kısa yazıyı, birincisi *Tutunamayanlar*'dan: "ben Kant gibi düşünmek istiyordum" (s. 670) diyecek Selim Işık, ölümüne (ve kitabın sonuna) yaklaşırken. Diğeri de Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni kapatan ünlü cümlesi: "İki şey karşısında aklımızdimağımız sonsuz bir hayranlıkla kalır, biri üzerimdeki yıldızlı gökyüzü, diğeri içimdeki ahlak kanunu" (*Critique of Practical Reason*, 203). *Tutunamayanlar*'da kanun ve edebiyat ilişkisi bu kısa yazıya sığmayacak bir soru olsa da, belki de konuşmanın sonunda Oğuz Atay'ın da Kant gibi düşündüğünü, Kant'ın sorusuyla düşündüğünü, dolayısıyla modern dediğimiz zamanın, çağımızın en şiddetli tecrübesini açtığını duyabiliriz.

Kant'ın düşüncesi, modern tarihin başladığı; bu tarihin hem bağlandığı hem çözüldüğü metindir. Kant'ın metni Modern düşüncenin, kendini temellemeye çalışırken, kendi temellerini kendi sınırlarını eleştirerek vermeye çalışırken, kendini yenden sonsuz bir temelsizlik tecrübesine atılmış bulduğu yerdir. Modern insanın, varlığın bütünlüğünü, aşkın (transandantal) aklın üstünden kurmaya çalışırken, varlığın içinde bir yarıma, bir yırtılmadan öteye gidememesi halidir. Kant'ın inanılmaz bir

